

Nézőpont és attitűd

ÚJDONSÁGOK A SZEMANTIKAI ÉS
PRAGMATIKAI KUTATÁSOKBAN

2016. ÁPRILIS 22.

-
- a nézőpont érvényesülésének kérdése a társas viszonyok, szociális attitűdök jelölésében
 - nézőpontváltások, az egocentrikus középpontól elszakadó konstruálási módok, a deiktikus kivetítés művelete hogyan játszanak

A nézőpont fogalma

- a nyelvhasználat eredendő perspektivikussága
- nézőpont: ahonnan a mindenkori megnyilatkozó a szövegbeli eseményeket, szereplőket és dolgokat „látja-láttatja”
- két összetevőből áll:
 - 1) a kiindulópont, ahonnan valami reprezentálódik,
 - 2) a dolgok specifikus reprezentációja, amely a kiindulópontból való szemlélet eredménye

(Sanders–Spooren 1997, Tátrai 2011)

-
- a megnyilatkozó nemcsak a saját perspektíváját képes érvényesíteni: a nyelvi tevékenység, ezen belül is a deiktikus kifejezések szerveződésének szociocentrikussága (Sidnell 2009)
 - deiktikus kivetítés (Lyons 1977); nézőpont (Fillmore 1975) : elmozdulás az egocentrikus kiindulóponttól

Az attitűddeixis fogalma

Verschuren (1999): a társas deixis fogalmán belül

1. személydeixis – jelöli a résztvevői szerepeket
 2. attitűddeixis – jelöli a társas viszonyulásokat, a viszonylat jellegét
- a korábban társas deixisként megnevezett jelenségkör

- Lyons (1968) : személy-, tér- és idődeixis
- Fillmore (1975): a szociális deixis leírása: minden olyan eszköz, amely a társas kontextushoz kapcsol: a társas indexikalitás egésze
- Levinson (1977): „azok a nyelvi elemek, amelyek utalnak vagy a beszédeseményben résztvevők (beleértve az ún. megfigyelőket is) szociális identitására, vagy a résztvevők közötti, vagy pedig a közöttük és egyéb referensek közötti viszonylatokra”

Levinson (1977)

- relacionális: az egymáshoz viszonyított társas szerep jelölése
- abszolút: konvencionális, átfogó érvényű társadalmi szerepek
pl. *Őfelsége, Miniszterelnök úr*

A relacionális deixis révén kifejezhető

- a beszélő és referens,
- a beszélő és a címzett,
- a beszélő és a szemlélő,
- illetve a beszélő és a körülmények (setting) viszonya

-
- Yule (1994): a **szociális** deixiseket a személydeixisekhez kapcsolva tárgyalja, a társadalmi különbségek kódolása a résztvevői szerepviszonyok problémáját érinti; könnyű az átjárhatóság
 - legtipikusabb eszközei T/V; megszólítások, címek, rangok, tiszteleti kifejezések
 - kiterjesztett fogalomértelmezés (Laczkó-Tátrai 2015): a közös figyelmi jelenet résztvevői szociokulturális szituáltságának bevonódása a dinamikus jelentésképzésbe, a társas viszonyulás érzékeltetésének lehetőségei

Előzmények, adatok

Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a mai magyar nyelvhasználatban (Domonkosi 2002): 576 kérdőív, 72 interjú

Számos, csak a perspektivikusság figyelembe vételével értelmezhető adat:

- *nézőpontváltó megszólításátvitel*
- *megszólításkiterjesztés*
- *nominális elemek megszólítás-specifikus jelentése*
(Braun 1988, Dickey 2002)

Célzott próbakutatás: 80 kérdőív, 9 interjú

Saját, megfigyelésre alapozott adatok

Személyviszonyok és deiktikus kivetítés

- a beszédesemény résztvevői szerepeinek a kanonizált személyviszonyoktól való elmozdítása, tehát a grammatikai személyhasználatot érintő deiktikus kivetítés tipikusan attitűdöt jelöl
- attitűddeixisként működő elemek grammatikalizálódásának lehetősége (T/V) (vö. Helmbrecht 2003)

Deiktikus kivetítés a grammatikai személy módosulásával

- a megnyilatkozó 3. személyű megjelenítése: „önmagunk narrálása”
- a társas viszonyulás a körülményekhez (settings) való igazodásban is megnyilvánulhat: távolítást igénylő szövegtípusok: pl. szakmai életút, történetírás hitelessége

(1) *Anyának ma el kell utaznia.*

- anya a gyerekeihez fordulva

(2) *Na, mit hozott a nagyi?*

- nagymama az unokákhoz

- a megnyilatkozó a reprezentált jelenet szereplőjeként objektivizáltan konstruálja meg, „színre viszi” saját magát, kifejezetten az anyai, nagyanyai szerepén keresztül reprezentálódik
- a társas relációra utaló elemmel beemeli a gyerek, gyerekek szociális perspektíváját
- a hétköznapi szövegek intertextualitása (Gasparov (2010) -- a társas szerepviszonyok elsajátíttatása

- a címzethez fordulás első személye

(3) – *És mit szólok ehhez az email-dömpinghez?*

-- *Igen, engem is nagyon kiakasztott.*

munkatársnők beszélgetése

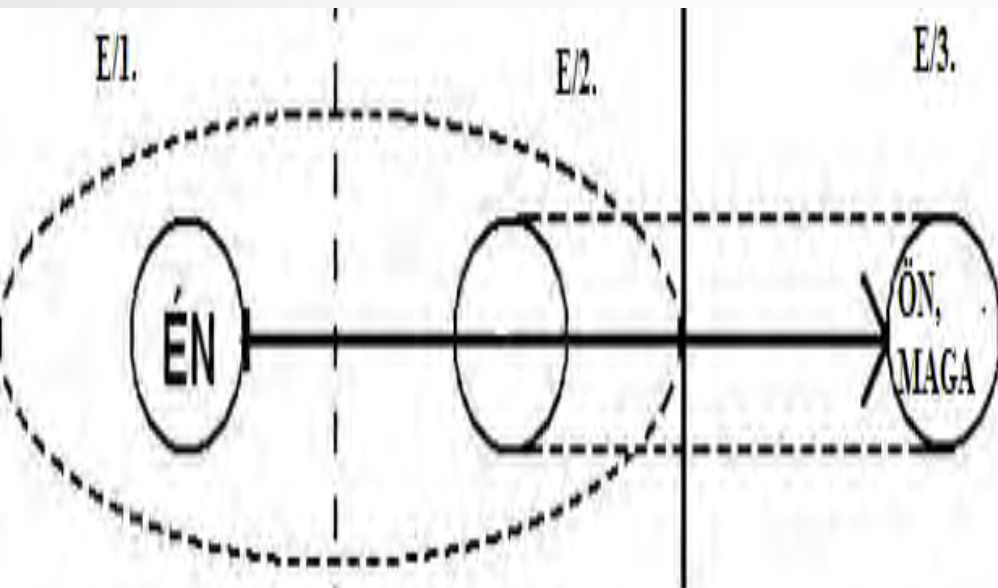
- sajátos szubjektívizáció: visszhangszerű konstruálás, funkciói: közösségvállalás, közelítés, egyetértetés

(4) *Jaj, de nagyon cuki vagyok!*

- nagymama a 15 hónapos unokának
- nyelvi fragmantumokból építkező nyelvi szocializáció (Gasparov 2010), szocializációs „előmondás”, a másik szerepébe való belehelyezkedés, tükörszerűség

A címzethez fordulás 3. személye

- T/V differenciálódás: az attitűddeixis grammatikalizálódása a magyarban
 - a közelit jelölő, az interakcióban résztvevőre utaló második személyű névmással szemben a harmadik személyű szükségképpen távolabbt jelöl (vö. Yule 1996, Tolcsvai Nagy 1999, 2011)
 - a KÖZELSÉG-TÁVOLSÁG térbeli viszonyának a társas kapcsolatok működésére való metaforikus leképezése

A 3. személy használatának motiváltsága

- A KÖZVETLEN MEGSZÓLÍTÁS MEGÉRINTÉS megfelelés illeszkedik a NYELVI ÉRINTKEZÉS FIZIKAI ÉRINTKEZÉS átfogó metaforájába
- udvariassági értéke: a partner metaforikus megérintésének, fizikai fenyegetésének elkerülési szándéka
- *„amaz ezt távolba tolja, mintha harmadik személy volna, úgy szól hozzá, mintha róla szólna, és magát a személynek tulajdonképpeni mivoltát, ti. azt, hogy személy, még azt is elveti, hogy mesterségesen abstraktummá emelje” (Ponori Thewrewk 1897)*

A 3. személyű kapcsolattartás alakulása

- a 16. században jelenik meg a harmadik személy a beszédesemény résztvevői közötti viszonyminőség jelölésében: grammatikailag kötött, azaz a mondatba épülő megszólításként: a *te kegyelmed-, ti kegyelmetek-, te nagyságod-, te felséged-*féle formulák mellett
- leggyakoribb: *te kegyelmed, kegyelmed* – metonimikus leképezés: a személy egy elvont tulajdonsága révén jelenítődik meg
- TULAJDONOS–TULAJDONSÁG metonímia (Svennung 1958, Koch 2004)
- a KONKRÉT–ABSZTRAKT metonimikus kapcsolata a pragmatikai indirektség, a közvetettség révén is távolító szerepű (vö. Listen 1999)

-
- metonimikus absztrakcióra épülő megoldások a 16–17. században több európai nyelvben is megjelentek
 - a németben, a spanyolban, a portugálban, az olaszban, a hollandban egyaránt hatással voltak az attitűddeixis egyes módozatainak grammatikalizációjára is (Listen 1999, Moreno 2002, Aalberse 2009)

„Kevert formák”?

(5) „*Nám te kegelmed Ennekem Egiebkor Mynden dolgot... meg yrt, wag pedig Enmagamnak meg mondtad*”

(Nádasdy Tamásnak szolgája, Farkas Lőrinc 1543.)

- nyelvileg egyértelműen jelölik a második személyt
- másfél évszázadon át kimutatható kettősség – számos, változatos példa (Kertész 1931; Pusztai 1967)
- a „nyelvérzék megzavarodása” (Kertész 1908)??
- a későbbi nyelvszokási elvárások visszavetítése

A deiktikus szerep fejlődése: kétlépcsős folyamat

a harmadik személyű személydeixisben grammatikalizálódott távoliság/beszédhelyzeten kívüliség

1.

attitűddeixis (a kapcsolatminőség jelzésére irányuló)

2.

személydeixis/ 2. személyre utalás önálló változata

- a harmadik személyű „magázó” formák **hosszú ideig csak attitűddeixisként** működtek, azaz a beszédesemény szereplőinek egymáshoz való viszonyára, társas attitűdjére mutattak rá, **a szereplők kijelölése** azonban még **megkívánta a második személyű grammatikai elemek jelenlétét**

3. személyű személydeixis

2. személyű, tiszteleti szerepű attitűddeixis

2. személyű a személy- és attitűddeixist egyesítő forma

-
- Traugott – Dasher (2002) a T/V-megkülönböztetéssel élő nyelvek V-formájának deiktikus jelentése két alkomponensre bontható:
 1. a beszélőhöz viszonyított társadalmi távolság
 2. az egyes szám második személy

Ebben az időszakban a 3. személy még csak a társadalmi távolságot képes jelölni, azaz második személyű személydeixisként még nem grammatikalizálódott

A 3. személy mint önálló személy- és attitűddeixis

- a 18. század elejére differenciálódik a beszédpartnert **személydeixisként** is megjelölni képes eszközkészlet
- a harmadik személyű inflexiók morféimák önmagukban is képesek 3. személyű attitűd- és személydeixisként működni – sajátos helyzet:

különböző névmási és névszói változatok, sőt akár zéró anafora is (vö. Helmbrecht 2003) -- kapcsolattartási bizonytalanság

Deiktikus kivetítés a személyviszonyok bennfoglalási lehetőségei révén

- A T/1. és T/2. formák, metonimikus hozzáférésre, különböző csoportok megképzésére adnak lehetőséget
- Látszólagos csoportképzés – deiktikus kivetítés

- a megnyilatkozó T/1.-ben

(3) *Hogy erre a feladatra alkalmassá váljanak a pedagógusok, megítélésünk szerint meg kell jelennie képzési tantárgykínálatukban kötelező, alapozó jelleggel a logika és érvelés kurzusnak.*

- egyszerűs PhD-dolgozat nem értelmezhető, metonimikus, közösségképző használatként
- a megnyilatkozó a saját személyét többes számú formán keresztül teszi hozzáférhetővé: kicsinyítő szerep
- hagyományhoz (?) való igazodás

-
- A címzetthez forduló T/1.

(6) – *És a forgalmink is itt van?*

-rendőr a gépjárművezetőhöz

- attitűdjelölés: közelítő szándék – de esetlegesen bántó, leereszkedő hatás
- E/3. helyett T/1-

(7) *Már egy hónapja szobatiszták vagyunk, kivéve éjjel.*

- attitűdjelölés: a gyerekekkel való azonosulás

A bennfoglalás lehetősége: eltérések a társas szerep értelmezésében, reflexiók az attitűdjelölésre

(8) – *Ez az utolsó még a mi tojásunk.*

-- *Anya, te csak Boldival vagy egy csapatban?*

a csoportképzésre való reflektálás, a kijelölési szándék attitűdjelzésként, csoportalkotásként értelmeződik

(9) -- *Ezt a polcot is fel kéne majd szerelnünk!*

-- *Szeretem ezt a fejedelmi többest, mikor én szerelek.*

azonosuló, közösségképző szerep \Leftrightarrow reflektált elkülönülés

Nézőpontváltás a névszói személyjelölésben (megszólításban és személyemlítésben)

az egocentrikus kiindulópont helyett

- vagy egy általánosabb nézőpont – semleges kiindulópont
- vagy a közös interakciókban gyakran részt vevő
- vagy az adott helyzetben jelen lévő, a figyelemirányításban helyet kapó

személy nézőpontja válik a attitűddeixis kiindulópontjává

Nézőpontváltó megszólítások

- családon belüli megszokott, rutinizált megoldások például a házastársak gyermekük megszületése után gyakran a szülőknek kijáró megnevezésekkel szólítják egymást

(a gyermekes adatközlők 64,3%-a)

Pl. az unoka által használt *Mamacsi* megnevezés az egész családban névszerepűvé válik

A nézőpont áthelyezésének társas szabályszerűségei

- a beszélő deiktikus centrumától eltérő, más nézőpontjából használt említő és megszólító elemeknek közösséget feltételező és közösségképző szerepük van: közös nézőpont – közös viselkedési játék elfogadása

ha a megszólított nem fogadja el a nézőpont közösségét, a nézőpontváltás sértővé válhat:

- a sógor által használt *Öcsike* megszólítás
- a veje rokonságától *Mama* megszólítás

Szituációfüggő perspektíva felvétel

- a feleség által használt megszólítási módot követve, tréfából, pl. a felesége kéréseit közvetítve az adatközlő gyakran *Éva néni*-nek szólítja a saját édesanyját
- a családba újonnan érkező tag eltérő nézőpontja okoz váltást, a kommunikáció játékos-ironikus lehetőségét teremtve meg

Ellentmondások a nézőpontok udvariassági szerepében

- pl. a szülők családon kívüli (orvos, tanár stb. általi) *anyuka–apuka* megszólítása

(10) *Anya itt tudja sterilizálni a cumisüveget.*

- kórházi ápoló a gyerekágyas anyához

- ellentmondásos megítélésű a gyermek nézőpontjának érvényesítése:
 1. pozitív közösségvállalás
 2. a szereplehetőségek bántó beszűkítése
- a relacionális megnevezések az adott viszonylatból kiszakítva, pl. *mama, papa*

A gyermeki nézőpont kiemelt szerepe

a gyerek nézőpontja és az attitűdveixis:

- a társas deixisek nézőpontváltásainak példái között sokban érvényesül a gyermek szerepe (címettként, megfigyelőként): társas viszonyok nyelvi átörökítése; a szociocentrikus nyelvhasználat elsajátításának kondicionálása

Köszönöm a figyelmet!

Ez az X fiatalon is egy seggfej volt, és nem igazán szökkent szárba az elmúlt három évtizedben az intellektusa. Ilyenek a sztárvendégeink, a többiek egy picit rosszabbak. Szóval bunkó egy nép vagyok én, lássuk be.

- Facebook-komment

2016. április 22.

domonkosi.agnes@gmail.com